

Σκοπός παρούσας παρουσίασης

- Η σημερινή παρουσίαση σκοπό έχει να δείξει:
- ▲ πώς οι δομές της ειδικής και της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης δύνανται να ενυπάρχουν στη μία δομή του γενικού σχολείου έχοντας μια κοινή συνισταμένη, η οποία θα εδράζεται στην άρση των αποκλεισμών και της περιθωριοποίησης.
- ▲ Τόσο η ετερότητα που εδράζεται σε ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, και όχι μόνο, όσο και η πολιτισμική ετερότητα οφείλουν να συνυπάρχουν κάτω από τη σκέπη της συμπεριληπτικής φιλοσοφίας «σε ένα σχολείο για όλους»
- ▲ Ο σκοπός του συμπεριληπτικού σχολείου δεν θα εξαντλείται στη μαθησιακή επάρκεια που θα προσφέρει, αλλά και στο σμίλευμα των συνειδήσεων δημιουργώντας τις προϋποθέσεις ώστε η συμπεριληπτική ουτοπία του σήμερα να γίνει ο συμπεριληπτικός ρεαλισμός του αύριο

Συμπεριληπτική Εκπαίδευση

- «Η εκπαίδευση που συμπεριλαμβάνει όλους, που λαμβάνει υπ' όψιν τις ανάγκες και την διαφορετικότητα όλων»
- Εκπαίδευση του μη αποκλεισμού
- Ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο όπου όλα τα παιδιά μπορούν να αναπτυχθούν ανάλογα με τις ικανότητες, τις δυνατότητες και τα ταλέντα τους.

Συμπεριληπτική Εκπαίδευση

- ▶ «Μάθηση στο πλευρό των άλλων και συνεργασία μαζί τους σε κοινές μαθησιακές εμπειρίες».
- ▶ Στην συμπεριληπτική εκπαίδευση δεν μιλάμε μόνο για τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, αλλά για τις ανάγκες των μαθητών στον σύνολό τους, χωρίς διαχωρισμούς!

Συμπεριληπτική Εκπαίδευση

- ▶ Αποτελεί προϋπόθεση για την κοινωνική συνοχή και ευημερία, υπό το πρίσμα της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, η οποία έχει ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται στους μεγαλύτερους αστικούς ιστούς της χώρας μας.
- ❖ Στην περίπτωση των μαθητών- προσφύγων, κάποια από τα παιδιά αυτά θα ζήσουν στην Ελλάδα, οπότε είναι πολύ σημαντικό να έχουν λάβει όσο το δυνατόν περισσότερα εφόδια και δεξιότητες, ώστε να είναι πιθανή και η εργασιακή τους ένταξη στο μέλλον και η αποφυγή της περιθωριοποίησής τους.
- ▶ Μόνο μέσω της εκπαίδευσης μπορούν να περιοριστούν αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα όπως η περιθωριοποίηση ομάδων και η εγκληματικότητα και να υπάρχει γενικότερη ευημερία και πρόοδος, οι οποίοι ήδη καλούνται και θα κληθούν και στο μέλλον να ζήσουν σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Μόνο μέσω της εκπαίδευσης μπορούν να περιοριστούν αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα όπως η περιθωριοποίηση ομάδων και η εγκληματικότητα και να υπάρχει γενικότερη ευημερία και πρόοδος.

Οφέλη συμπεριληπτικής Εκπαίδευσης

- ▶ Τα άτομα με ιδιαιτερότητες κοινωνικοποιούνται, έρχονται σε επαφή με τον κόσμο. Απομακρύνονται από την απομόνωση και την περιθωριοποίηση στην σχολική ένταξη και, κατά συνέπεια, αυξάνεται η συμμετοχή τους και περιορίζεται ο αποκλεισμός τους από την κοινωνική και πολιτιστική ζωή.
- ▶ Ακόμα για τα παιδιά χωρίς δυσκολίες η συναναστροφή και η συνύπαρξη με “διαφορετικά” παιδιά είναι πολλαπλά ωφέλιμη. Αποκτούν τη δυνατότητα να αναγνωρίζουν και να αποδέχονται την ύπαρξη ατόμων με ιδιαιτερότητες. Έχοντας βιώσει τη διαφορετικότητα ως κάτι το φυσιολογικό δεν θα σοκάρονται, ούτε θα επηρεάζονται αρνητικά όταν συναντούν στην καθημερινότητα τους ενήλικες πλέον συμμαθητές τους.
- ▶ Στην περίπτωση των προσφύγων, τα παιδιά επιτυγχάνουν την προσωπική τους αυτοπραγμάτωση σε όλα τα επίπεδα (σωματική και ψυχική υγεία, γνώση, δεξιότητες, ενσυναίσθηση, ατομική και πολιτική συνειδητότητα).

Ενδείξεις ότι η **ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ** ενός σχολείου είναι
συμπεριληπτική

Δημιουργία κοινότητας (1)

- ▶ Όλοι είναι ευπρόσδεκτοι.
- ▶ Το προσωπικό συνεργάζεται.
- ▶ Τα παιδιά βοηθούν το ένα το άλλο.
- ▶ Το προσωπικό και τα παιδιά σέβονται ο ένας τον άλλο.
- ▶ Το προσωπικό και οι γονείς / κηδεμόνες συνεργάζονται μεταξύ τους.
- ▶ Το προσωπικό και η διεύθυνση συνεργάζονται μεταξύ τους.

Δημιουργία κοινότητας (2)

- ▶ Το σχολείο αποτελεί **πρότυπο της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη**.
- ▶ Το σχολείο ενθαρρύνει την κατανόηση της διασύνδεσης μεταξύ των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο.
- ▶ Το σχολείο και οι τοπικές κοινότητες συνεργάζονται μεταξύ τους.
- ▶ Το προσωπικό συνδέει τι συμβαίνει στο σχολείο με τη ζωή των παιδιών στο σπίτι.

Καθιέρωση αξιών (1)

- Το σχολείο αναπτύσσει κοινές αξίες για τη συμπερίληψη όλων των μαθητών.
- Το σχολείο ενθαρρύνει το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Το σχολείο ενθαρρύνει το σεβασμό της ακεραιότητας του πλανήτη Γη.
- Η συμπερίληψη αντιμετωπίζεται ως αύξηση της συμμετοχής για όλους τους μαθητές.
- Οι προσδοκίες είναι υψηλές για όλα τα παιδιά.

Καθιέρωση αξιών (2)

- Τα παιδιά εκτιμούνται εξίσου.
- Το σχολείο αντιμετωπίζει όλες τις μορφές διακρίσεων.
- Το σχολείο προωθεί τις μη βίαιες αλληλεπιδράσεις και επιλύσεις των διαφορών.
- Το σχολείο ενθαρρύνει τα παιδιά να αισθάνονται καλά για τον εαυτό τους.
- Το σχολείο συμβάλλει στην υγεία των παιδιών.

Ενδείξεις ότι οι **ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ** ενός
σχολείου είναι συμπεριληπτικές

Δημιουργώντας το σχολείο για όλους (1)

- Στο σχολείο υπάρχει συμμετοχική διαδικασία ανάπτυξης.
- Το προσωπικό με ειδικές γνώσεις αξιοποιείται.
- Δίνεται βοήθεια στα νέα μέλη του προσωπικού να εγκατασταθούν στο σχολείο.
- Το σχολείο δέχεται όλα τα παιδιά της περιοχής του.
- Δίνεται η στήριξη στα καινούρια παιδιά για να εγκατασταθούν στο σχολείο.

Δημιουργώντας το σχολείο για όλους (2)

- ▶ Τα παιδιά είναι τοποθετημένα με τέτοιο τρόπο στην τάξη ώστε να ευνοείται η μάθηση όλων.
- ▶ Το κτίριο του σχολείου είναι προσβάσιμο σε όλους τους ανθρώπους.
- ▶ Το κτίριο του σχολείου και τα γήπεδα είναι προσβάσιμα σε όλους τους μαθητές.
- ▶ Το σχολείο μειώνει τη χρήση του νερού

Στήριξη της διαφορετικότητας (1)

- Όλες οι μορφές στήριξης είναι συντονισμένες (ειδική εκπαίδευση, εκπαιδευτικοί ψυχολόγοι).
- Υπάρχει επαγγελματική ανάπτυξη και επιμόρφωση που βοηθά το προσωπικό να ανταποκριθεί στην διαφορετικότητα των μαθητών.
- Το σχολείο εξασφαλίζει ότι η πολιτική για την υποστήριξη των «ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών» συνδράμει στη συμπερίληψη των παιδιών αυτών

Στήριξη της διαφορετικότητας (2)

- ▶ Η πολιτική του σχολείου για τη συμπεριφορά συνδέεται με την καθημερινή μάθηση στην τάξη.
- ▶ Ο εκφοβισμός δεν χρησιμοποιείται για την υλοποίηση εργασιών.
- ▶ Όλα τα παιδιά προσέρχονται στο σχολείο χωρίς δυσκολίες.

Ενδείξεις ότι οι **πρακτικές** ενός
σχολείου είναι συμπεριληπτικές

Προσαρμογή του Αναλυτικού Προγράμματος

- ▶ την ανάγκη να συνδεθούν τα ευρήματα της αρχικής αξιολόγησης των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών με τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος,
- ▶ τη σύνδεση των στόχων του αναλυτικού προγράμματος και των προγραμμάτων αξιολόγησης με το εξατομικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του μαθητή ή άλλα εργαλεία και προσεγγίσεις,
- ▶ την τροποποίηση ή προσαρμογή των μεθόδων αξιολόγησης που χρησιμοποιούνται στη γενική εκπαίδευση για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες των μαθητών με ειδικές ανάγκες και δυσκολίες.

Οργάνωση της Μάθησης

- Οι δραστηριότητες μάθησης προγραμματίζονται έχοντας όλα τα παιδιά στο μυαλό.
- Οι δραστηριότητες μάθησης ενθαρρύνουν τη συμμετοχή όλων των παιδιών.
- Τα παιδιά ενθαρρύνονται να είναι κριτικά σκεπτόμενα άτομα με αυτοπεποίθηση.
- Τα παιδιά συμμετέχουν ενεργά στη δική τους μάθηση.
- Τα παιδιά μαθαίνουν το ένα από το άλλο.

Οργάνωση της Μάθησης

- ▶ Τα μαθήματα βοηθούν στην κατανόηση των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των ανθρώπων.
- ▶ Οι αξιολογήσεις ενθαρρύνουν τα επιτεύγματα όλων των παιδιών.
- ▶ Η πειθαρχία στην τάξη είναι βασισμένη στον αμοιβαίο σεβασμό.
- ▶ Η κατ 'οίκον εργασία ρυθμίζεται έτσι ώστε να συμβάλλει στη μάθηση κάθε παιδιού.
- ▶ Οι εξωδιδασκτικές δραστηριότητες είναι διαθέσιμες για όλα τα παιδιά.

Ηγεσία εκπαιδευτικών και συμπεριληπτική εκπαίδευση

Ο ρόλος της ηγεσίας των «ειδικών» εκπαιδευτικών

- ▶ Αστείρευτη επικοινωνία με τους εκπαιδευτικούς.
- ▶ Συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων του σχολείου.
- ▶ Κτίσιμο αυθεντικής επικοινωνίας με τους μαθητές και τους γονείς τους.

Παράγοντες που δρουν ως **εμπόδια** στη συμπερίληψη

- Ο τρόπος διοίκησης του σχολείου παίζει σημαντικό ρόλο στην προώθηση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης:
- Ο διευθυντής δεν πρέπει να ακολουθεί ένα συγκεντρωτικό μοντέλο διοίκησης
- Τα πιστεύω και οι αξίες των εκπαιδευτικών δρουν ως εμπόδιο στη συμπεριληπτική εκπαίδευση
 - ▲ Οι εκπαιδευτικοί δεν είναι πρόθυμοι για συνεργασίες, λόγω των διαφορετικών πιστεύω που είχαν για τη διδασκαλία των παιδιών με ειδικές ανάγκες.
 - ▲ Ατομιστική κουλτούρα - Οι εκπαιδευτικοί εργάζονταν ατομικά και δεν ανέπτυξαν συνεργασίες

Παράγοντες που δρουν ως **εμπόδια** στη συμπερίληψη

Εμπόδια μπορεί να προέρχονται

- από τους γονείς
- από την ευρύτερη τοπική κοινότητα
- από τις εθνικές πολιτικές
- από το περιεχόμενο (ΑΠΣ/ΔΕΠΠΣ/ σχολικά βιβλία)
- από την αρχιτεκτονική του κτιρίου & τη διαμόρφωση του χώρου
- από τις μεθόδους διδασκαλίας
- από την αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών.

Στην περίπτωση των μαθητών – προσφύγων:

Εμπόδια μπορεί να προέρχονται:

- ▶ από την οργάνωση και τη λειτουργία εκπαιδευτικών δομών, δηλαδή:
 - i. τον τρόπο επιλογής και τοποθέτησης των εκπαιδευτικών και η ανεπαρκής εκπαίδευση τους, που δεν τους επιτρέπει να αντιμετωπίζουν με ασφάλεια τέτοιες καταστάσεις, ιδιαίτερα όσον αφορά το συναισθηματικό προφίλ και τις ανάγκες των μαθητών.
 - ii. τη συνεχή κινητικότητα των εκπαιδευτικών για επαγγελματικούς και οικονομικούς λόγους.
 - iii. οι μεγάλες δυσκολίες των εκπαιδευτικών να λειτουργούν κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες των δομών εκπαίδευσης και να χειριστούν τόσο το θέμα της επικοινωνίας με τα παιδιά όσο και τις ιδιαιτερότητες του ανοιχτού προγράμματος σπουδών.

Στην περίπτωση των μαθητών – προσφύγων:

Εμπόδια μπορεί να προέρχονται:

- Προβλήματα συντονισμού, αλληλεπικαλυπτόμενες αρμοδιότητες και ανταγωνισμός μεταξύ υπηρεσιών.
- Συνεχείς αλλαγές στη θέση των δομών φιλοξενίας και των μετακινήσεων των προσφύγων.
- Την αδιαφορία των μαθητών- προσφυγών για μάθηση, καθώς πρόκειται να μετακινηθούν σύντομα σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα
- Δεν ήταν δυνατόν να βρεθούν οι κατάλληλες λύσεις στο πρόβλημα της έλλειψης αποδεικτικών στοιχείων κατοχής σχολικού διπλώματος και οι τρόποι αντιστοίχισης των ξένων διπλωμάτων γυμνασίου με τα ελληνικά.

Τρόποι Υπερπήδησης των εμποδίων της συμπερίληψης (1)

- Ο **σεβασμός** και η **αποδοχή** είναι πολύ σημαντικό βήμα για την ανάπτυξη συμπεριληπτικής κουλτούρας στις κοινωνίες
- Χρειάζεται όλα τα μέλη της κοινωνίας να είναι **ενεργά** και ο καθένας μέσα στην κοινωνία να συνεργάζεται με τον συνάνθρωπό του για το κοινό καλό
- Συνεργασία και συχνή **αλληλεπίδραση** εκπαιδευτικών με τους γονείς

Τρόποι Υπερπήδησης των εμποδίων της συμπερίληψης (2)

- ▶ **Διαφοροποίηση του Αναλυτικού Προγράμματος** από τους εκπαιδευτικούς ως προς το περιεχόμενο και τον τρόπο διαχείρισης ανάλογα με τους μαθητές που διδάσκουν κάθε φορά
- ▶ **Βοηθητικές υπηρεσίες** ιατρικές, ψυχολογικές, κοινωνικές πρέπει απαραίτητα να υποστηρίζουν το παιδί με ειδικές ανάγκες και να συνεργάζονται με προσωπικό του σχολείου.

Τρόποι Υπερπήδησης των εμποδίων της συμπερίληψης (3)

► Η συνεργατική διδασκαλία (co-teaching)

- δάσκαλοι γενικής και ειδικής αγωγής μοιράζονται την ευθύνη της οργάνωσης, της διδασκαλίας και της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών πρακτικών για όλους τους μαθητές.
- δίνει την ευκαιρία στους δασκάλους να μοιραστούν τις γνώσεις τους.
- δίνει την δυνατότητα στους δασκάλους να υποστηρίξουν τους μαθητές τόσο σε ακαδημαϊκό επίπεδο όσο και σε επίπεδο συμπεριφοράς
- μπορούν να ωφεληθούν μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στους ακαδημαϊκούς τομείς, στην αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθησή τους, αλλά και στη συναναστροφή τους με συνομηλίκους.

Τρόποι Υπερπήδησης των εμποδίων της συμπερίληψης (4)

- ▶ Προσαρμογή της διδασκαλίας μέσα από έναν σημαντικό αριθμό παιδαγωγικών πρακτικών και στρατηγικών, όπως
 - διαφοροποιημένη διδασκαλία (**περιεχόμενο, διαδικασία, προϊόντα μάθησης**)
 - η καθολική σχεδίαση για μάθηση,
 - η εξατομικευμένη διδασκαλία,
 - η ομαδοσυνεργατική και ερευνητική μάθηση,
 - η συνεργατική διαδικασία επίλυσης προβλημάτων,
 - η διδασκαλία σε άτυπα περιβάλλοντα μάθησης,
 - η ολική ποιότητα στην εκπαίδευση (πίστη στη συνεχή βελτίωση, συμμετοχή όλων των μελών και ικανοποίηση των αναγκών των πελατών της εκπαίδευσης)

Ένταξη των μαθητών στο αυτιστικό φάσμα

Η επιτυχία ενός προγράμματος για την ένταξη μαθητών στο φάσμα του αυτισμού είναι στενά συνδεδεμένη με την εφαρμογή συγκεκριμένων κριτηρίων, που αναφέρονται :

- ▲ στις γνώσεις και στάσεις όλων των εκπαιδευτικών,
- ▲ την προετοιμασία των παιδιών των γενικών σχολείων και των παιδιών με αυτισμό
- ▲ την επικοινωνία μεταξύ των εκπαιδευτικών,
- ▲ την στενή επικοινωνία σχολείου-οικογένειας,
- ▲ τις κατάλληλες διδακτικές προσαρμογές και
- ▲ την συνεχή αξιολόγηση των πρακτικών ένταξης (Simpson & Myles, 1993).

Τρόποι Ένταξης των μαθητών που είναι στο αυτιστικό φάσμα

- ▶ Η **συνεργατική διδασκαλία** (συνδιδασκαλία δύο ή περισσότερων επαγγελματιών σε τάξη παιδιών μικτής ικανότητας)
- ▶ Συμβολή των **φίλων-συνομηλίκων** για τη διδασκαλία παιδιών με Asperger ή συνεργάτη-φίλου δηλ. διπλανός συμμαθητής που θα καθοδηγεί το εν λόγω παιδί
- ▶ Εξατομικευμένο πρόγραμμα προσαρμοσμένο στο κλινικό προφίλ και τα ενδιαφέροντα του παιδιού
- ▶ Εφαρμοσμένη Ανάλυση Συμπεριφοράς που εστιάζει στην χρήση ανταμοιβών για την επιθυμητή συμπεριφορά ή αφαίρεση αυτών κατά την επίδειξη αρνητικών συμπεριφορών

Τρόποι Ένταξης των μαθητών που είναι στο αυτιστικό φάσμα

► Δομημένη Διδασκαλία

- ▲ ο χώρος της τάξης να είναι οπτικά οριοθετημένος και να αντιστοιχεί σε συγκεκριμένη δραστηριότητα
- ▲ το πρόγραμμα δραστηριοτήτων της τάξης, το οποίο είναι καθημερινό και εξατομικευμένο και προλέγει στο παιδί τη σειρά των δραστηριοτήτων που θα ακολουθήσει
- ▲ το οπτικοποιημένο εκπαιδευτικό υλικό υπό την μορφή κάρτας/κωδικοποίηση με χρώματα & ετικέτες

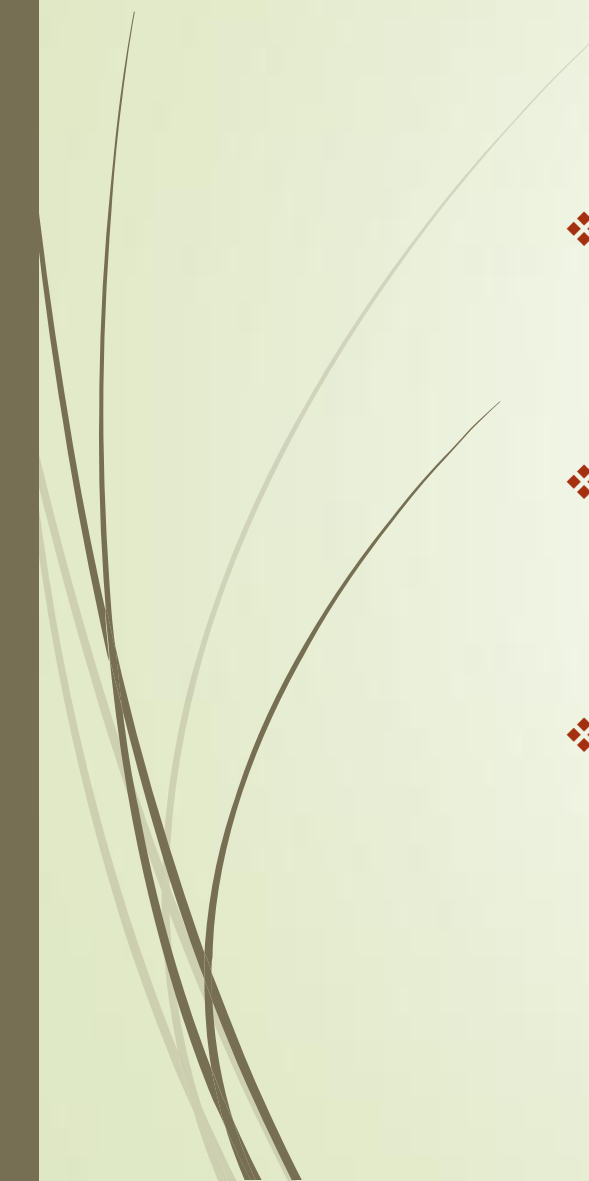

Τρόποι Ένταξης των μαθητών που είναι στο αυτιστικό φάσμα

- Η μουσικοθεραπεία
- Η δραματοποίηση ιστοριών ή το παιχνίδι ρόλων
- Το ψυχόδραμα (οι συμμετέχοντες δραματοποιούν γεγονότα της ζωής τους αντί να τα εξιστορούν)
- Οι κοινωνικές ιστορίες της Carol Gray
- Το παιχνίδι
- Η χρήση ηλεκτρονικού & ψηφιακού υλικού

Τρόποι ένταξης προσφύγων – Νέες Προοπτικές

- ❖ Δραστηριότητες με γονείς
 - ❖ Δραστηριότητες με παιδιά
 - ❖ Σχέσεις με τοπικές κοινότητες/ την κοινωνία
-

Δραστηριότητες με γονείς

- Συμμετοχή των γονέων ως συνοδοί των παιδιών κατά τη μεταφορά τους στο σχολείο με λεωφορείο.
- Τακτικές ενημερωτικές συναντήσεις με τους γονείς.
- Πραγματοποίηση επισκέψεων των εκπαιδευτικών σε κέντρα φιλοξενίας για να γνωρίσουν τους γονείς και να τους ενημερώσουν για την πρόοδο των παιδιών τους, να επικοινωνήσουν και να ανταλλάξουν απόψεις.
- Οργάνωση δραστηριοτήτων εκτός των κέντρων φιλοξενίας με τις οικογένειες των μαθητών: επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία, γνωριμία με την πόλη, παρακολούθηση θεατρικών έργων.

Δραστηριότητες με παιδιά

- ▶ Εκπαιδευτικές επισκέψεις σε πάρκα δραστηριοτήτων, μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία, περιοχές περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος.
- ▶ Συμμετοχή παιδιών σε εκπαιδευτικά εργαστήρια, παιχνίδια και βιωματικές δραστηριότητες σε μουσεία, εκπαιδευτικά ιδρύματα, βιβλιοθήκες.

Σχέσεις με τις τοπικές κοινότητες / την κοινωνία

- ▶ Οργάνωση ανοικτών εκπαιδευτικών εκδηλώσεων με γονείς, εκπαιδευτικούς, εκπροσώπους τοπικών αρχών και αντιπροσώπους συνεργαζόμενων υπουργείων για την ένταξη των παιδιών των προσφύγων στα σχολεία.
- ▶ Ανοιχτές εκδηλώσεις-συζητήσεις για τους πρόσφυγες.
- ▶ Παρουσίαση των καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων των μαθητών στο ευρύτερο κοινό (έκθεση παιδικών έργων, προβολή ντοκιμαντέρ, παρουσίαση μουσικών έργων με τη συμμετοχή παιδιών, δημιουργία ηλεκτρονικών βιβλίων από παιδικά καλλιτεχνικά έργα)

'' Μια κοινωνία μπορεί μόνο να νοηθεί ως ένας ζωντανός οργανισμός. Εάν κάποιο μέλος της νοσεί, νοσεί ολόκληρη''

Αγγελίδης, Π. (2011). Μορφές ηγεσίας που προωθούν τη συμπεριληπτική εκπαίδευση. Στο Π. Αγγελίδης, (επιμ.) *Παιδαγωγικές της Συμπερίληψης* (σσ. 73- 100). Αθήνα: Διάδραση.

Booth, T. and Ainscow, M. (2011) *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Centre for Studies on Inclusive Education, Bristol.

Γεωργίου, Ε., Αγγελίδης, Π. & Κυριάκου, Κ. (2009). Η εφαρμογή ενός μοντέλου συνεργατικής έρευνας δράσης για την ανάπτυξη πρακτικών συμπεριληπτικής εκπαίδευσης. Στο Π. Αγγελίδης (Επιμ.) *Συμπεριληπτική εκπαίδευση και βελτίωση σχολείων: Σχέση Αμφίδρομη*. Αθήνα: Ατραπός.

Ζώνιου – Σιδέρη Α., *Σύγχρονες Ενταξιακές προσεγγίσεις*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004

Τάφα Ε., *Συνεκπαίδευση παιδιών με και χωρίς προβλήματα μάθησης και συμπεριφοράς*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

http://www.iep.edu.gr/images/IEP/ΕΠΙΣΤΙΜΟΝΙΚΗ_ΥΠΙΡΕΣΙΑ/Epist_Mondes/A_Kyklos/Diapolitismiki/2018/2018_01_04_APS_bbathmia_TY.pdf